

Prof. Dr. TUNCER GÜLENSOY "ORHUN'DAN ANADOLU'YA TÜRK DAMGALARI"

TÜRK DÜNYASI ARAŞTIRMALARI VAKFI YAYINI,
İSTANBUL 1989, 180 S.

Bilgehan Atsız GÖKDAĞ

Milli kültürümüz içinde çok önemli bir yeri olan Türk damgaları hakkında yeterli araştırmaların yapıldığını söylemek zordur. Bizi biz yapan, bize milli kimliğimizi kazandıran ve yaşayışımızın her anında bizimle beraber olan bu maddi kültür unsurlarımız, ilgisizliğimiz ve tarım toplumuna geçme arafesinde olmamız sebebiyle, günden güne yok olup gitmektedir. Burada tanıtmaya çalışacağımız eser, bu konuda büyük bir boşluğu doldurmakta ve adeta bir müze görevi görmektedir. Prof. Dr. Tuncer Gülensoy'un uzun ve yorucu emek sonucu meydana getirdiği kitabının adı «Orhun'dan Anadolu'ya Türk Damgaları» ismini taşımaktadır. Eserde genel olarak Türk damgalarının menşei araştırılarak, Orhun'dan Anadolu'ya uzanan izleri üzerinde durulmuş, bu yapılırken Türk destan ve efsanelerine, Türk maddi ve manevi kültürüne de müracaat edilmiştir.

Türk damgalarının tarihi, M.Ö. 5000'li yıllara kadar götürülmektedir. Bugün Kuzey Azerbaycan sınırları içinde olan Gobustan bölgesindeki kayalar üzerinde bulunan resim ve damgaların tarihi, M.Ö. 5000'li yıllara kadar uzanır. Burada yapılan çalışmalardan anlaşıldığına göre, bu damgalar, Türk damgaları ve Türk-Orhun yazıt-

larındaki şekillerle büyük bir paralellik arz etmektedir. Gobustan bölgesindeki resim ve damgaların, «Orhun Abideleri»nde adı geçen «Az budun» boyuna ait olduğu görüşü yapılan çalışmalarla ağırlık kazanmaktadır. Buradan hareketle, günümüz Azerbaycanlı dilci ve tarihçiler arasında «Azerbaycan» adının «Az budun»la olan ilişkisine dikkat çekilerek, Azerbaycan adının birinci unsuru olan «Azer»; az+er şeklinde açıklanmaya çalışılmaktadır.

Bilindiği gibi Türklere ait ilk yazılı metin, yakın zamanlarda da Kuzey Moğolistan'da keşfedilen «Bugut Yazıtı»dır ki, yazılış tarihi olarak 581 yılı gösterilmektedir. Ancak bir çok mağara resmi ve kayalar üzerindeki şekiller Türk yazıtlarının ilk protipleridir. Türk damgalarının kullanılış tarihi, Orhun Abideleri'nin yazılış tarihinden çok öncelere götürülmekte ve bu yazıdaki işaretlerin damgalardan geliştiği görüşü kuvvetli olduğundan, eserin ilk bölümünde Orhun ve Yenisey Abideleri üzerinde durulmuş, bu abidelerde kullanılan işaretlerin menşei ve hangi manaya geldiği hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Daha sonra Orhun ve Yenisey alfabeleri Macaristan'da bulunan «Bologno metninin harfleri», «Nikolsburg alfabesi» ve «rudimenta» adlı

eserde kullanılan işaretlerin tabloları da verilmiş, böylelikle Orhun ve Yenisey alfabelerinin Avrupa'daki benzerleriyle mukayesesinin yapılabilmesi sağlanmıştır.

«Damga Adı Üzerine» adlı bölümde, Türkiye Türkçesi'nde damgaya verilen manalarla birlikte, Türkçenin tarihi akışı içinde metinlerden hareketle damga kelimesinin kullanılışı ele alınarak örneklerle gösterilmiştir.

Eserin, «Türk Damgalarının Doğuşu Üzerine» başlıklı bölümünde damganın tarihi hakkında şu bilgiler yer almaktadır: Türkler «DAMGA» adını verdiğimiz işaretleri kullanmadan önce, anlatmak istedikleri şeyi mutlaka resim ile ifade ediyorlardı. Nitekim, ilk çağlarda da insanları pek çoğunun resim kullanarak meramlarını anlattıkları, bulunan mağara duvar resimlerinden anlaşılmaktadır. İnsanlık resimden piktographa, daha sonra da piktograma geçmiş olmalıdır. Türk damgaları, işte bu safhada, yani piktograph ile piktogram arasında doğmuş olabilir. Bu görüşe göre, Türk yazı ve damga tarihini şöyle şematize edebiliriz:

I. devre: RESİM

II. devre: PİKTOGRAPH (Eski Mısırlılar'ınki gibi harf yerine resim kullanılan yazıda tek işaret).

III. devre: PİKTOGRAM (basitleştirilmiş resim).

IV. devre: İDEOGRAM (yazıda kelimenin harfleri gösterilmeden doğrudan doğruya fikri ifade eden işaret).

V. devre: PHONOGRAM (bir harf veya hece veya sesi gösteren işaret).

VI. devre: HARF (dildeki bir sesi gösteren ve alfabeyi meydana getiren işaretlerden her biri)» (s. 14).

«Köktürkler, Orhun Yazısı ve Damgalar» başlığını taşıyan bölümde, Türk damgalarının Orhun-Yenisey harflerinden çok eskilere dayandığı belirtilmiş ve damgalar konusunda şekillerin

çok çeşitli olması, bunları yazanların değişik Türk boylarına ait olabileceği ihtimaline bağlanmıştır.

Türk damgalarının at ve sığırlarda, koç ve koyunun kulak veya burununun üstünde, koç veya koyunun sırtında, kuyruğunda veya başında (aşı boyası ile), kovanlarda, buğday veya un anbarlarında, mezar taşlarında, Hece tahtası adı verilen, tahtadan yapılmış mezar işaretlerinde, kilim ve halılarda, keçelerde, kepeneklerde, heybe, torba ve un çuvallarında, nakış ve yanışlarda, ziynet eşyalarında, nazarlıklarda, ev, kapı ve duvarlarda, kap-kacakta, el, yüz, alın, pazu ve göğüse yapılan dögmelerde, at koşum takımlarında kullanıldığı «Damgaların Görüldüğü Yerler» başlığı altında açıklanmıştır.

«Türk Damgalarında En Çok Kullanılan Hayvan Motifleri» bölümünde; Türk damgalarında en çok kullanılan ongunlar olarak (boğa, geyik, dağ keçisi, at, kurt, çeşitli kuşlar, koç, koyun, yılan gibi), kutsal bilinen hayvanlar, kılıç, ay, güneş ve yıldızlar ile hayat ağacı motifleri ve bunların kullanıldığı yerler hakkında bilgiler verilmiştir.

Orhun - Yenisey Abideleri'ndeki damgalar, taş veya kaya üzerindeki damgalar tablolar halinde gösterilmiş, daha sonra 24 Oğuz boyunun damgası; Divan-ı Lugat-it Türk, Cami'üd-Tevarih, Tarih-i Âli Selçuk ve Şecere-i Terâkime adlı eserlerde geçtiği şekliyle tablolar halinde karşılaştırılmalı olarak dikkatlere sunulmuştur.

«Öteki Türk Boylarının Damgaları» adını taşıyan bölümde; Tuna Bulgarları, Altay Türkleri, Kazak, Kırgız, Kara-Kırgız, Soltu, Karakoyunlu ve Karaçay-Malkar gibi Türk boylarının ve bu boylar içinde yer alan oymakların damgaları tablolar halinde verilmiştir.

Bütün Türk boylarında olduğu gibi, Anadolu'ya yerleşen Oğuz boyları

da atalarından kalan bu damgaları ya olduğu gibi kullanmışlar veya bunlara yeni şekiller de ilave etmişlerdir. «Anadolu'da Türk Damgaları» başlığı altında; Doğu ve Güney-Doğu Anadolu'da kaya resimleri, koç ve koyun şeklindeki mezar taşlarında bulunan damga ve figürler, Avşarlar'a ait damgalar, Gaziantep eşrafına ait damgalar, Bursa; Orhaneli Karacabey, Mustafa Kemalpaşa damgaları, Anadolu'da ve tarih boyunca Türklerin kullandıkları at damgaları tablolar ve şekiller halinde gösterilmiştir.

Türk damgalarının Türk maddi kültüründe (halı, keçe, kilim, torba, kepenek, nakış, yanış vs.) yaşayan uzantısına im adı verilir. Orhun'dan Anadolu'ya uzanan bu imler hiç değişmeden zamanımıza kadar gelmiştir. Eserin «Anadolu'da İmler» bölümünde, Anadolu halı ve kilimlerinde kullanılan imler (motif) açıklayıcı bilgilerle gözler önüne serilmiştir. Anadolu ağızlarının çoğunda nakış olarak da bilinen yanış; daha çok kilim, ala çuval, kıl çuvalı, iteği, seccade, heybe, çorap gibi dokuma türlerinde görülür. Yine bu bölüm içinde, Mut yöresi yanışları, Harmandalı obasında kilim yanışları ve Anadolu kilim imlerinden örnekler şekilleriyle beraber bizlere ulaştırılmıştır.

Anadolu Türk'ünün olduğu kadar, bütün Türk dünyasının hayatına girmiş olan ve kökü «Şamanizm»e dayanan «kötülüklerden, kötü ruhlardan, kötü gözlerden» korunmak için çocukların genellikle omuz ve göğüslerine, evlerin saçak köşelerine, un anbarlarına, petek üzerine takılan nazarlıklar, çok zengin folklorik ve etnografik bilgileri bünyesinde barındırmaktadır. Nazarlıklarda da damgaya benzer çeşitli şekiller, motifler ve imler kullanılmıştır. Eserin «Nazarlık» başlıklı bölümünde, Anadolu'da kullanılan nazarlık imleri, manaları ve kullanılan boy veya bölgelere göre tablo-

lar halinde gösterilmiştir. Ayrıca Tunçeli-Çemişkezek -Fatmalı ve Oğuzlar köyleri ile Elazığ-Palu-Haraba, Gülüşkür (Muratbağı) ve Yarımcı köylerinde, petek ve duvar süslerinde kullanılan imler manaları ve resimleriyle açıklanmıştır.

Koyun ve keçi gibi hayvanların sağ veya sol, ya da her iki kulağının bıçakla kesilerek, çentilerek ve oyularak yapılan işarete en adı verilir. Enler sürü sahibi ailelerin bir nevi «damga»sıdır. Hemen hemen hayvancılıkla uğraşan bütün Türk boylarında rastladığımız enler, Anadolu Türkleri'nde de bir hayli yaygın kullanılmaktadır. Eserin «Anadolu'da Enler» başlıklı bölümünde, en, dağ ve dağlama kelimeleri üzerinde durulmuş, daha sonra ise Anadolu'nun Van, Muş, Bingöl, Ağrı Kars-Çıldır, Şavak Türkmenleri, Elazığ-Keban, Elazığ, Sivas-Gürün-Sarıca, İlbeyli Türkmenleri ve Burdur-Bucak-Keçili köyü yöresinde kullanılan enler şekil ve açıklamaları ile gözler önüne serilmiştir.

Kitabın «Ekler ve Resimler» bölümünde «Ziya Gökalp'ın Türk Damgaları Hakkındaki Görüşü», «İki Gümüş Maşrapa Yazısı», «Çorap» ve «Mezartaşları» hakkında açıklamalarla birlikte bunlara ait şekiller yer almaktadır.

Eserin son bölümü olan Bibliyografya kısmında konu ile ilgili 59 kitap ve makale adı yer almakta olup, bu kaynakların bir kısmı açıklamalarıyla birlikte zikredilmiştir.

Milli kültürümüzün temel taşlarından biri olan ve her geçen gün kaybolduğunu gördüğümüz Türk damgalarını ve buna bağlı maddi kültür unsurlarımızı ele alıp, vukufu işlemek suretiyle büyük bir boşluğu dolduran eserin müellifi hocam Prof. Dr. Tuncer Gülensoy'u kutlarken, Kitabı başta Türk kültürü araştırmacıları olmak üzere bütün okuyuculara hararetle tavsiye ederiz.